

tradicija pričanja kod dece

lia virtanen (lea virtanen)

Onatprirodnim pojavama može se pričati u najrazličitijim situacijama. Sledeća dva opisa predstavljaju jedan opšti i jedan, na svoj način, tipičan milje pričanja:

(...) Tada (u Askoli, na selu, na početku veka) uveče se nije moglo pričati ni o čemu drugom do o duhovima – šumskim duhovima, patuljcima, povampirenima, davalima i drugim sličnim bićima. Kada ljudi nikako drugačije nisu mogli da prekrate vreme, pričali su o takvim užasnim stvarima. Zbog toga su deca postala plašljiva. Zbog toga su i odrasli postajali plašljivci.

»Hajdete, devojke, u podrum na pričanje o duhovima!« vikao je moj najmlađi brat. Bio je tako uzbuđen da su mu se kolena tresla. Tako smo odlazili u podrum. Naravno da je bilo mračno, jer inače ne bi bilo ništa od priča o duhovima. I ja sam pričala jednu priču. Glasila je ovako: »Bio jednom jedan dečak, koga je usred noći probudila strašna glad. Hteo je da ode u podrum i donese nešto za jelo, ali je tada video nešto strašno!...« Istovremeno, nešto je krcnulo i mi se uplašili da smo skoro napunili gaće (Helsinki, 1969).

Opšta situacija u kojoj se pripovedalo u Finskoj na selu još u prvim decenijama našeg veka bila je, kao što je već gore pomenuto, u jedno obično veče u sobi; dok žene predu ili rade druge ručne radove, muškarci krpe mreže ili opravljaju oglave. Za vreme tog monotonog rada, vreme se nekako mora prekratiti – bez televizora, radija, ilustrovanih časopisa... Mračno je, osvetljenje je, u poređenju sa današnjim uslovima, slabo. Tada se priča o natprirodnim stvarima, mogu se praviti šale, postavljati zagonetke, a i pevati. Porodica, koju čine više odraslih i dece, svako veče je na okupu, primorana u neku ruku uslovima.

Danas je, međutim, karakteristično da se deca namerno nalaze da bi pričala. Ja raspolazem sa oko 5000 opisa situacija pripovedanja i samih priča, sačinjenih 1969. godine; sačinila su ih deca od 10 do 13 godina. Ovi neformalni i neusiljeni opisi sadrže napomene o tome zašto se priča priče o duhovima i šta se u takvim situacijama doživljava. Kao opšte obeležje ovde se zapaža sledeće:

1. Doživljaji straha i neobična iskustva prouzrokuju se namerno. Deca traže mesto gde odrasli neće smetati; pričanje se odvija skriveno od njih. Strah i napetost u ovakvim situacijama proizlazi iz priprema koje ga sugeriraju: priča se na tavanu, u podrumu, uz svetlost sveća. U beleškama kojima raspolazem takode stoji višestruko naznačeno da je bojanje lepo, primamljivo, zapravo jezivo lepo.

2. Ovde je posebno važan i osećaj uzajamnog pripadanja, koji se učvršćuje i ojačava u posledici doživljenog straha. Često su se svi sasvim bukvalno »pribili jedno uz drugo«. Zabeleženo je i »to je svakako osećanje kada su svi na gomili«. Takav jedan zajednički doživljaj ima zaista nešto posebno. Takode piše: »Svi su bili strašno ponosni kada su mogli biti u nekoj dobroj družini, u kojoj je bio neki pravi majstor u pripovedanju. Te situacije i doživljaji straha kasnije se prepričavaju – drugima – u hvalisavom tonu.

Priče koje se pričaju u mraku, u neobičnoj okolini, stvaraju uzbudljivo i strahom ispunjeno raspoloženje, pri čemu se svi spoljašnji šumovi, senke i pojave, lako prevode u natprirodne snage. Doživljaj se često vezuje za ono što je prethodno pričano: ako je, na primer, bilo reči o zelenim očima, onda ih neko iz grupe vidi; ako je govoreno o ruci bele aveti, neko je takode vidi kako se pojavljuje na prozoru; ako priča o duhovima govori o čoveku na tavanu kuće, onda deca čuju kako tamo nešto lupa. Sugestivnost situacije i zajednički strah omogućuju tako i supranormalni doživljaj: počinje se videti ono čega se boji.

3. U situacijama pričanja uživa se, pre svega, u tome da se uplaše i osramote drugi. Vriska i uzbuđenje male dece naglašavaju nadmoćnost pripovedača: mala deca se stoga i vode, jer ih je lako uzbuditi i propovedač sa zadovoljstvom konstatuje njihov strah. Dečaci rado opisuju kako su devojčice cicalle od straha dok su oni pričali priče. U jednom ispitanju tražila sam od dece da »jedno dete iz dvorišta, koje priča u podrumu priče o duhovima«, označe kao devojčicu ili dečaka. Preko 90% dečaka imenovalo je kao pripovedača – kako priča o duhovima, tako i viceva – dečaka; iako bi sposobnost devojčica za te stvari u stvarnosti bila jedva nešto lošija.

Karakteristično je takode da su se priče koje se javljaju u situacijama pričanja kod dece delom čule i od odraslih, i mogu se svrstati u uobičajenu kategoriju verovanja i memorata. Ovde se može govoriti i o neobjašnjivom doživljaju koji su imali roditelji, ili, veoma često, baka i deda pripovedača. Opšte su, na primer, priče o prividenjima mrtvaca i uopšte neodređenih prividenja u ruševinama i na neobičnim mestima, priče o nestalom putniku namerniku ili pojavi davola u vezi sa spiritističkim igrama. Priče imaju i jasno izražene moderne detalje i teme. Ako je glavna ličnost priče ranije bio seljak ili sluga, danas je to veoma omiljeni lekar. Ili, devojka koja nije verovala da je Hitler živ, pronadana je sa nožem u ruku.

Osim toga, ove priče sadrže improvizovane i pridodate priče strave i užasa (horor priče), sa bezglavim skeletima ili krvavim stvorenjima, otkinutim rukama, grobljima, tajanstvenim ubicama i belim avetinjiskim prilikama, sve kao jake poticajne elemente. Ove priče teže samo budenju strave i užasa (horora), za njih se materijal uzima iz avanturističkih knjiga i televizijskih filmova. Postoji i spremnost slušalacke grupe, pa se akceptiraju i sasvim slabe priče.

Treća kategorija priča je najopštija i ima najviše oblika a i odstupa najviše od priča odraslih. Te priče o prividenjima, koje se završavaju iznenadjenjem, koje označavam kao priče zastrašivanja, okončavaju se tako što se slušalac uplaši, na primer, iznenadnim uzvikom, ili što biva iznenada zgrabljen, kao:

– Kada je pogledao u sedmi orman, ugledao je KRV!
– Jedan čovek sav u crnini, rekao je: To nije taj, ni taj, ni taj, već TI!
– Sanduci su bili otvoreni, i, leševima su nedostajale

GLAVE!

– Iz rupe je virilo gvozdeno lice, i, reklo... PE!
– Kako su oni tuda išli, iznenada... IIIIIIIII!

Ovakve vrste priča su internacionalne, a imaju i starinu dostojnu poštovanja – iako su zapravo procvetale tek među današnjom školskom omladinom. Evo nekoliko takvih postojecih kristalizovanih motiva:

AT 363 – Davo, mladoženja jedne ohole devojke, kada je pojeo leševe, poviče: »I tebe ću požderati!?

Simonsuri C 435 – Mrtvac od živoga traži nazad svoju zlatnu ili srebrnu nogu: »Vrati mi moju nogu!«

Lekar biva pozvan u jednu napuštenu, sumornu kuću, gde vidi ljude bez glave.

Majka šalje dete u podrum po lonac s pekmezom ili haringama, Lonac celoj porodici preti smrću.

Sto se tiče amblemata, ove priče se odigravaju u miljeu svojstvenom za priče strave i užasa, koji izaziva strah: ponoć, groblje, napuštena kuća; tajanstveni pratilac ili čudan poziv su često prepoznatljive posebnosti. One ustvari parodiraju uobičajena verovanja, po tome što sramota slušaoca, koji biva pripreman za vrhunac priče. Ovde je ista ideja kao kod priča koje se završavaju takozvanim prirodnim objašnjenjem: verovalo se da se radi o natprirodnoj pojavi, a bila je u pitanju samo svakodnevna zgoda. I još nešto, povratak u svakidašnjicu dešava se iznenada i dramatično; užasu sledi histeričan napad smeha. Tako se i mnogi stihovi, koje odrasli govore maloj deci, završavaju na isti način (dete se, na primer, iznenada zagolica).

Predanja koja žive među decom, dakle, sastavljaju se delom iz elemenata koji su zajednički i za odrasle i za decu, delom od predanja kojima deca u svojoj sredini daju izrazitu prednost – koja tek, na primer, omladina uči i preuzima i, na kraju, od »čistih« dečijih predanja. Postoje i primeri stihova, kao: »Sag mal: Wei e Wand – Hast den Mund voll Sand«; ili ismevanja imena: »Ilse bilse – keiner will se...«)

Metodski je teško opisati i objasniti posebnosti jedne takve subkulture i izdvojiti je od predanja šire zajednice. Pošto predanja dece u školskoj dobi slede otprilike istu shemu u zemljama koje imaju slične kulture (Skandinavija, Nemačka, Amerika), verovatno je da u njima ima određenih posebnosti u odnosu na opšta predanja odraslih zato što one ne interesuju odraslo stanovništvo – ili zbog, starošću uslov-

ljenog, razvojnog nivoa; ili možda zbog različitog socijalnog položaja dece i odraslih. Zašto, na primer, priče dece tako jako odstupaju od verovanja odraslih? Sada se ponovo vraćam na oblik velike porodice, u kojoj se, u seoskoj kući, pričaju verovanja, i na moderne grupe dece iz istog dvorišta, koja pričaju priče o duhovima.

Zajedničko im je da se u tamne večeri priča o natprirodnim pojavama i u, na početku, opisanom miljeu. Čini se da i ovde postoji namerno izazivanje doživljaja straha, jer on u svakom slučaju oslobađa čoveka napora radnog dana. Zajednički strah povećava i uzajamnu atraktivnost dvorišne grupe. On je jedno novo sjedinjavanje (porodica protiv natprirodnih sila) koje pojačava, bez sumnje, i pripadanje zajedništvu članova porodice. Braća i sestre ili rodake i rodaci, koji su se preko dana žestoko svadali, naslanjaju se uveče, ispunjeni strahom, jedni na druge. Zajednički intenzivni doživljaji su, čini se, neophodni za održavanje porodičnih zajednica. Zato pitanje, zašto ljudi uopšte žele da se boje: zašto moderni čovek čita kriminalističke romane i gleda filmove strave i užasa, spada pre u oblast psihologije.

Zajedničkim interesima određenih grupa mogu se, zapravo, objasniti osobine njihovih tradicija. Velika porodica je povezana mnogim interesima, ne samo prisilom da slobodno vreme skupa provodi; to je i ekonomska sigurnost, zajedničko privređivanje i napredovanje kuće i imanja. Pored toga ih takode i težnja za zadovoljavanjem psihičkih potreba čini uzajamno zavisnima. Zato, iako se određena verovanja pričaju i zbog njihove privlačne sadržine, ona se ipak predstavljaju kao stvarna i verodostojna; norme koje su u njima preslikane su od uticaja i na ponašanje pripovedača. Predanje o duhu zaštitniku zemlje nalazi svoje pokriće, po Lauri Honku, sa stanovišta seljaka i seljanke u »sreći imanja« – vrsta privređivanja, dakle, ponovo se ogleda i u osobinama izveštaja o natprirodnim bićima. S druge strane, u pričama grupe dece jedva da ima normativnog materijala, jer ova zajednica još ne raspolaže normama ponašanja, koje bi se od-

nosile na sve oblasti života. (U priči sa loncem pekmeza, ili haringama, dete ustvari loše prolazi jer je poslušalo savet svojih roditelja).

S druge strane, priče zastrašivanja, koje su tipične za decu, vezuju se naprotiv, bez distance potpuno za opšta predanja, u kojima težnja za samoinicijativom i potreba pokazivanja važnosti u krugu drugova posebno dolazi do izražaja, kao što je i karakteristično za taj uzrast. Krug prijatelja zadovoljava pre svega psihološke potrebe: brine se za veselo prekraćivanje vremena, potpomaže neophodno osamostaljivanje i odvaja od roditelja; daje detetu jedno objektivniju sliku o njegovim sopstvenim sposobnostima i mogućnostima, nego što se to dešava kroz stalno poređenje sa roditeljima. Drugovi, u uz to, i situacijama pripovedanja, bivaju obmantu, oni su prevareni. Priča je bila trik, elementi crvene niti, gole kulise. Zagonetke, različita duhovita pitanja, šaljivi zadaci, ismevanje imena, sve je to, dakle, način na koji deca između 6 i 11 godina pokazuju da su pametna i dosetljiva, a da je onaj drugi, navedeni i prevareni, glup. Dečije predanje upravo vrvi od takve vrste demonstracionog materijala koje u njemu postoji.

I na kraju, na ovaj način hoćemo da objasnimo predanje, polazeći od zajedničkih interesa koji ukazuju na njegovu funkciju, ipak se ne sme zaboraviti da je kompleksnost motivacije i na kolektivnoj razini. Takvo postavljanje pitanja je sigurno važno, ali njegova metoda rešavanja tek su se počela ukazivati.

Tekst je stampan pod naslovom, *Sagentraditionen bei Kindern* u zborniku *Forschungsstelle Sage* (hrsg. von L. Röhrich), Freiburg 1973.

1. I kod nas postoje slične pesmice, kao: Kaži: rupa – Ciganka te kupi!
2. Isto je i sa ismevanjima imena: Svetlana – petlana, Ljilja – pilja, ili cela pesmica, kao: Vesna – cipela ti tesna (a čarapa uska) ti si Vesna guska. i sl. (prim. prev.)

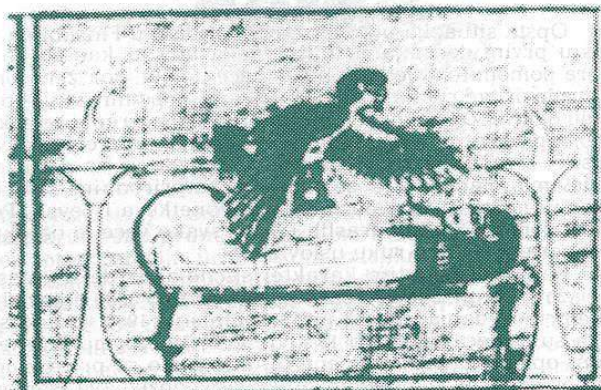
sa nemačkog:
Milana Mrazović

šta sve može i treba da ostvari istraživanje predanja

luc rerih (lutz röhrich)

Za određivanje mesta savremenog istraživanja predanja (Sagenforschung) ima različitih izjašnjenja. S jedne strane je npr. Leopold Smit govorio o 'novoj eri istraživanja predanja. Ali, nije samo euforija umesna, već i umerenost: velike ciljeve, kojima je upravo težila, istraživanje predanja je ponovo napustilo: priručni rečnik predanja ostao je fragment. Oko internacionalne katalogizacije predanja postalo je vidno mirnije. Sve više su mladi kritičari u samoj struci namećali pitanje da li se istraživanje pripovedanja (Erzählforschung) može još računati u disciplinu u kojoj se sociološko postavljanje pitanja sve više pomera u prvi plan. Ukoliko pretežno savremeni problemi ili čak futurološko postavljanje problema bude ono čime će se baviti folkloristika (Volkskunde), čini se da će područje istraživanja pripovedanja i posebno istraživanja predanja biti samo još deo oblasti tzv. istorijske folkloristike, to znači bavljenje praktično izumrlim sizerima narodne kulture.

Cinjenica da se i danas mogu zabeležiti prdanja (Sagen) u koja se veruje, ne treba folkloristima da zatvori oči pred tim da se tu radi o sadržajima i iskaznim formama koje više nisu reprezentativne za svakodnevni svet u kome danas živimo. Znatna većina ljudi u našoj zemlji, kao i u drugim zemljama, zna predanja još samo na osnovu sećanja iz škole i detinjstva, kao npr. lovca pacova iz Hamera (Rattenfänger von Hameln), kule miševa u Rajni (Mauseturm im Rhein), čovečuljci iz Hajnca kod Kelna (Heinzelmännchen zu Koln); ili možda ima nekih reminiscencija na predanja od doživljaja iz lektire ili pozorišta: leteći Holandanin (Fliegen der Holländer), Udine, Loengrin (Lohengrin), slobodni strelac (Freischütz). Predanje pretežno živi još samo u jednom 'drugom' ili 'trećem životu'. Kao živi folklor skoro je izumrlo, odnosno postalo je istorijsko.

Predanje se ni veštački ne može održavati u životu, ne može se 'negovati', kao što se pevanjem u školi i po društvima neguje narodna pesma. Evidentno nema ni društva za spasavanje predanja, kao što postoji takvo društvo za negu evropskog dobra bajki (Marchen). Predanje se ne može 'negovati'; ono je samoniklo i uspeva samo u tajnovitome; ono je izveštaj o doživljaju i ispovest. Pripovedač predanja ne ide u šou-posao kao što se bezuslovno događa kod pevača pesama ili pripovedača bajki.

Ali nisu tamo tekstovi postali istorijski, i samo istraživanje predanja bilo je oduvek okrenuto unazad; ono je u sebi uvek imalo nešto romantično-antikvarno i kretalo je u tragane za verovanjem kojeg više nije bilo ili koje je još egzistiralo u reliktnim pozicijama. Ključna mesta u istoriji nauke XIX veka danas se s pravom kritički osvetljavaju.

Svaka epoha daje prednost određenim načinima vide-nja, a druge zato opet zapostavlja. Kod istog materijala menja se postavljanje pitanja. Ali zadržavanje istorijskih postavljanja problema donelo je izučavanju pripovedanja već i prebacivanje da je ostalo kod nenaučne mitologije (Knusper-Knusper-Knauschen-Mythologie) XIX veka. I sama nauka je uvučena u tradicije, a to upravo važi i za folkloristiku (Folkloristik) čiji bi zadatak ipak trebalo da bude da kritički osvetli tradicije.

Jedan od glavnih prigovora – i to jedan sasvim opravdan – je taj da je istraživanje predanja svoj predmet shvatilo previše statično. Samo zato što je predmet istraživanja stvar, nije još i interesantan ili ga stoga treba istraživati u jednom svetu koji je postao kritičkiji.